

Ἡ φιλοσοφία, ἀλλαγὴ τοῦ ἑαυτοῦ μας ἢ τοῦ κόσμου;

Ἡ Ντεκάρτ θεωρεῖ τὴν ἀναζήτησι μιᾶς νέας μεθόδου γόνιμης γιὰ τὴν ἔρευνα στὶς ἐπιστῆμες καὶ τὶς «μηχανικὲς τέχνες» ὡς νέο ξεκίνημα καὶ νέα μορφή φιλοσοφεῖν, ἀνάλογη μὲ τὸν διστακτικὸ βηματισμὸ κάποιου ποὺ ἔχει καλὴ ὄραση σὲ ἓνα σκοτεινὸ ὑπόγειο (*Λόγος περὶ τῆς μεθόδου*, Γ' καὶ ς').

Τὸ ξεκίνημα εἶναι νέο γιὰτὶ ἡ προηγούμενη ἱστορία τῆς φιλοσοφίας δὲν βοήθησε τὸν Ντεκάρτ σ' αὐτὸ ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχει παραλογισμὸς ποὺ νὰ μὴν ὑποστηρίχθηκε ἀπὸ κάποιον φιλόσοφο (ὅ.π., Β'). Ἀκόμη καὶ ἡ παλαιότερη φιλοσοφικὴ ὀρολογία, συγκεκριμένα αὐτὴ τῶν Σχολαστικῶν, ἐλάχιστα τὸν βοήθησε γιὰτὶ ἡ σκέψη τους κατέληξε σὲ ἐννοιολογικοὺς προσδιορισμοὺς τελείως διαφορετικοὺς ἀπὸ τοὺς δικούς του. Ἡ γνώση τοῦ Πλάτωνα καὶ τοῦ Ἀριστοτέλη δὲν θεμελιώνει σαφῆ καὶ εὐκρινῆ κριτήρια γιὰ τὴν ἀνάλυση κάποιου θέματος (*Κανόνες γιὰ τὴν κατεύθυνση τοῦ πνεύματος*, Γ'). Ἀκόμα καὶ ἡ ἀριστοτελικὴ λογικὴ χρησιμεύει πιὸ πολὺ γιὰ νὰ ἀποσαφηνίσουμε αὐτὰ ποὺ ξέρουμε, καμιά φορὰ καὶ αὐτὰ ποὺ δὲν ξέρουμε, παρὰ γιὰ νὰ μάθουμε κάποια καινούργια ἀλήθεια (*Λόγος περὶ τῆς μεθόδου*, Β'). Τὸ ἴδιο δύσπιστοι πρέπει νὰ εἴμαστε γιὰ τοὺς συλλογισμοὺς τῶν βιβλίων ποὺ συχνὰ εἶναι περισσότερο πιθανοὶ καὶ ἐλκυστικοὶ καὶ λιγότερο ἀληθινοί. Ἡ μελέτη τῶν ἀρχαίων δὲν εἶναι χωρὶς κίνδυνο γιὰτὶ, ἐξ αἰτίας τῶν λεπτεπίλεπτων ἐπιχειρημάτων τους καὶ τῆς περίτεχνης μεθόδου τους, μπορεῖ νὰ

συσκοτήσει και να αδικήσει τη σπουδαιότητα των ανακαλύψεών τους (*Κανόνες για την κατεύθυνση του πνεύματος, Γ*). Στα παραδείγματα και τις συνήθειες του κοινωνικού περιβάλλοντος μπορούμε να αποδίδουμε πρακτική σημασία για να επιδοθούμε απερίσπαστοι στην αναζήτηση της αλήθειας, όχι όμως και να τους αποδίδουμε ιδιαίτερη πίστη. Η ιστορία συγγενεύει περισσότερο με τη ρητορική παρά με την αλήθεια γιατί, όπως και οι ρήτορες, οι ιστορικοί αφηγοῦνται τα περιστατικά που κρίνουν ότι συγκινούν τους μεταγενέστερους.

Η έμφαση στο φιλοσοφείν ως νέο ξεκίνημα είναι συνυφασμένη με τη μεθοδική αμφιβολία, κατάληξη της οποίας είναι το «ξερίζωμα» από το πνεῦμα του φιλοσοφούντος όλων των πλανῶν που ἔνδεχομένως θα είχαν διολισθήσει σ' αυτό (*Λόγος περί της μεθόδου, Γ*).

Το νέο αυτό ξεκίνημα θα ἦταν αντικείμενο παρεξήγησης ἂν ἔθεωρεῖτο ως πάση θυσία αναζήτηση πρωτοτυπίας ἢ του νέου χάριν του νέου. Για τον Ντεκάρτ το προέχον είναι ἡ αναζήτηση αλήθειας που να μὴν ὑπόκειται σὲ ἀμφισβητήσεις ἢ ἀμφιβολίες ἢ, σύμφωνα με τη μεταφορὰ που χρησιμοποιεῖ, ἡ αναζήτηση του βράχου που κρύβεται κάτω ἀπὸ τὴν κινούμενη ἄμμο (ὁ.π.).

Στὴν ἀρχὴ τοῦ τρίτου Μεταφυσικοῦ Στοχασμοῦ ἡ περιγραφή τοῦ νέου ξεκινήματος δὲν ἀποβλέπει μόνο στους κανόνες συγκρότησης τῆς ἐπιστημονικῆς μεθόδου κατὰ τὸ πρότυπο τῶν «μηχανικῶν τεχνῶν». Τὸ νέο ξεκίνημα προϋποθέτει ρήξη με τὸν αἰσθητὸ κόσμο. Γιὰ νὰ συλλάβει ὁ Ντεκάρτ τὸν ἑαυτό του ὡς σκεπτόμενη οὐσία θὰ πρέπει νὰ βουλώσει τὰ αὐτιά του, νὰ σβήσει ἀπὸ τὴ σκέψη του τὶς εἰκόνες τῶν σωματικῶν ὄντων ἢ τουλάχιστον, μέσα ἀπὸ μιὰ νοητικὴ διαδικασία που ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὴ βούληση, νὰ τὶς θεωρήσει ὡς ψευδεῖς καὶ μάταιες. Ἡ προσέγγιση αὐτὴ τῆς σκεπτόμενης οὐσίας προϋποθέτει γενετικά τόσο τὴ μεθοδικὴ ὅσο καὶ τὴν «ὑπερβολικὴ» ἀμφιβολία που συνδέεται με τὴν ὑπόθεση ἑνὸς «πονηροῦ πνεύματος» που μπορεῖ νὰ μᾶς ἐξαπατᾷ. Ἡ ὑπόθεση αὐτὴ μπορεῖ νὰ ἐκδηλωθεῖ καὶ με τὴ σύγχυση ἀνάμεσα στὶς ὄνειρικὲς παραστάσεις καὶ αὐτὲς που σχηματίζουμε ὅταν εἴμαστε ξύπνιοι.

Τὸ νέο ξεκίνημα, που εἶναι συνυφασμένο με τὴν καρτεσιανὴ ἔννοια τοῦ φιλοσοφείν, φαίνεται νὰ εὐνοεῖται ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ μίας

άτομοκεντρικῆς κοινωνίας τῶν ἀστῶν ὅπως ἦταν αὐτὴ τοῦ Ἄμστερνταμ. Ὁ Ντεκάρτ, σὲ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Λουὶ Γκὲζ ντέ Μπαλζάκ [Louis Guez de Balzac] (Μαρτίου 1637), τονίζει ὅτι εἶναι ἐξαιρετικὰ εὐτυχῆς πὺ ζεῖ σ' αὐτὴ τὴν πολιτεία γιατί ἐκεῖ ὁ καθένας ἀσχολεῖται τόσο πολὺ μὲ ἐπικερδεῖς ἐπιχειρήσεις, ὥστε νὰ μὴ διαθέτει χρόνο νὰ ἀσχοληθεῖ μὲ τὰ ζητήματα τῶν ἄλλων. Μπορεῖ λοιπὸν ὅποιος τὸ ἐπιθυμεῖ, ὅπως ὁ Ντεκάρτ, νὰ ζεῖ ἀπομονωμένος καὶ ἀπαρατήρητος ἔτσι ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ ἐπιδίδεται ἀπερίσπαστος στοὺς στοχασμοὺς του, πὺ θεμελιώνονται στὸν ἀναστοχασμό, ὁ ὁποῖος ἔχει ὡς ἀντικείμενο τὴ γνώση τοῦ ἑαυτοῦ του ὡς σκεπτόμενης οὐσίας. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι τὸ νέο φιλοσοφεῖν προϋποθέτει μία ρήξη μὲ τὴν κοινωνία, πὺ ἐκδηλώνεται καὶ στὸ ἐπίπεδο τῆς καθημερινῆς πρακτικῆς, καὶ προϋποθέτει μία κτητικὴ ἀτομοκεντρικὴ κοινωνία σύμφωνα μὲ τὴν ὁρολογία τοῦ Κ. Μπ. Μακφέρσον (C.B. MacPherson) στὸ Ἄτομικισμὸς καὶ ἰδιοκτησία (μτφ. Ἀθήνα 1986)¹.

Δὲν εἶναι σωστὸς ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι αὐτὸ τὸ νέο ξεκίνημα στὸ φιλοσοφεῖν ἀποτελεῖ ἀπλὴ παραλλαγὴ μιᾶς θρησκευτικῆς ἐμπειρίας, ἔστω καὶ ἂν ἱστοριογενετικὰ ὁ Ντεκάρτ ἐπηρεάζεται ἴσως ἀπὸ τὶς στοχαστικὲς καὶ ἀναστοχαστικὲς πρακτικὲς πὺ καλλιεργοῦσε στοὺς πιστοὺς τῆς ἡ Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας.

Ὁ Ντεκάρτ τονίζει ὅτι τὸ αἶτημα τῆς ρήξης μὲ τὸ παρελθὸν πὺ ἀποτελεῖ τὴν ἀφετηρία τοῦ φιλοσοφεῖν δὲν ἰσχύει γιὰ τὰ δόγματα τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας, τὶς συναφεῖς πρακτικὲς καὶ τὶς ὁδοὺς τῆς χάριτος ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἀπορρέει ἡ πίστη. Αὐτὴ ἄλλωστε ἀναφέρεται στὴ βούληση μᾶλλον παρὰ στὸν νοῦ (*Κανόνες γιὰ τὴν κατεύθυνση τοῦ πνεύματος*, Γ'), ἀφορᾷ τὴ σωτηρία μας καὶ ὄχι τὴν ἐπιστήμη (ἐπιστολὴ Αὐγούστου 1638, ἔκδοση Pléiade, σ. 1019)². Ὅμως ὅταν ἡ Ἐκκλησία ἀπευθύνεται στοὺς ἀπίστους εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ χρησιμοποιοῦσε φιλοσοφικὰ μᾶλλον παρὰ θεολογικὰ ἐπιχειρήματα («Εἰσαγωγικὴ ἐπιστολὴ» στοὺς *Μεταφυσικοὺς στοχασμοὺς*).

Ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ νέο ξεκίνημα τοῦ φιλοσοφεῖν, πὺ εἶναι συνυφασμένο μὲ τὴ ρήξη μὲ τὴ φιλοσοφικὴ καὶ πνευματικὴ παράδοση, δὲν ἰσχύει γιὰ τὴ θρησκευτικὴ πίστη καὶ γιὰ ἄλλες περιοχὲς τοῦ πραγματικοῦ, ὅπως ἡ πράξη πὺ δὲν μπορεῖ νὰ ἀναβληθεῖ, τίθεται τὸ ἐρώτημα ἂν ἡ ρήξη μὲ τὴν παράδοση ἀλλὰ καὶ τὸ παρὸν

ἀναφέρεται μόνο στη θεμελίωση ἑνὸς ἀδιαμφισβήτητου κριτηρίου ἀληθείας, μιᾶς γόνιμης ἐπιστημονικῆς μεθόδου, καὶ στὸν ἐσωτερικὸ ἀναστοχασμό, ἢ ἂν θεμελιώνει λογικὰ τὸ αἴτημα τῆς μεταβολῆς τοῦ κοινωνικοῦ ἢ ἀκόμα καὶ τοῦ φυσικοῦ κόσμου.

Ὁ Ντεκάρτ, στὸ τρίτο μέρος τοῦ *Λόγου περὶ τῆς μεθόδου*, ὑποστηρίζει ὅτι τὸ νέο ξεκίνημα τοῦ φιλοσοφεῖν δὲν ἔχει σχέση μετὰ τὸ αἴτημα τῆς ἀλλαγῆς τοῦ κόσμου, ἀλλὰ οὔτε καὶ μετὰ τὸν τρόπο λήψης πρακτικῶν ἀποφάσεων. Γράφει (μτφ. Χρ. Χρηστίδη, Ἀθήνα 1976, σ. 25): «Ὁ τρίτος μου ἠθικὸς κανόνας ἦταν νὰ πασχίζω νὰ νικῶ τὸν ἑαυτό μου παρὰ τὴν τύχη καὶ νὰ ἀλλάζω τὶς ἐπιθυμίες μου μᾶλλον παρὰ τὴν τάξη τοῦ κόσμου. Καὶ γενικὰ νὰ συνηθίζω νὰ πιστεύω πὼς δὲν ὑπάρχει τίποτα ποὺ νὰ εἶναι ὀλότελα στὴν ἐξουσία μας, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς σκέψεις μου».

Ἀπὸ τὸ κείμενο αὐτὸ προκύπτει ὅτι ὁ ἑαυτός μας, ποὺ μπορεῖ ὁ φιλόσοφος νὰ «νικήσει» καὶ πιθανῶς νὰ μεταβάλλει, ταυτίζεται μετὰ τὶς «σκέψεις» μας. Ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Μαρτίου 1638 (*Pléiade*, σ. 1001-1002) προκύπτει ὅτι οἱ σκέψεις μας, στὶς ὁποῖες μπορούμε νὰ κυριαρχήσουμε καὶ τὶς ὁποῖες μπορούμε νὰ μεταβάλουμε, εἶναι ὅλες οἱ λειτουργίες τῆς ψυχῆς, δηλαδή οἱ στοχασμοὶ καὶ οἱ θελήσεις, ἀκόμα καὶ οἱ λειτουργίες τῆς ὄρασης καὶ τῆς ἀκοῆς. Στὶς ἐπιστολὲς πρὸς τὴν πριγκίπισσα Ἐλισάβετ (*Elisabeth*) διευκρινίζεται μετὰ ποιούς τρόπους μπορεῖ νὰ γίνει ἡ μεταβολὴ αὐτή. Τέτοιοι τρόποι εἶναι μετὰξὺ ἄλλων ὁ σχηματισμὸς τῶν καταλλήλων ἔξεων καὶ ἐπιθυμιῶν.

Ἡ τήρηση τοῦ κανόνα νὰ ἐπιδιώκει ὁ φιλόσοφος τὴ μεταβολὴ τοῦ ἑαυτοῦ του εἶναι δυνατὴ ἐφ' ὅσον ἡ θέλησή μας ἐπιδιώκει τοὺς σκοποὺς ποὺ ἡ νόησή μας φανερώνει ὡς δυνατούς. Δὲν θὰ νιώσουμε θλίψη ἐπειδὴ δὲν μπορούμε νὰ πραγματοποιήσουμε σκοποὺς ποὺ ἡ νόησή μας παριστάνει ὡς ἀδύνατους ὅπως δὲν νιώθουμε δυστυχία ἐπειδὴ «δὲν μᾶς ἀνήκουν τὰ βασίλεια τῆς Κίνας καὶ τοῦ Μεξικοῦ».

Τὸ ὅτι μπορούμε νὰ μεταβάλουμε τὸν ἑαυτό μας ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὸ παράδειγμα τῶν φιλοσόφων ἐκείνων πού, παρὰ τὶς συμφορὰς καὶ ἀτυχίες ποὺ δοκιμάζουν, ἐξουσιάζοντας τὴ σκέψη τους ἔχουν ὅ,τι θέλουν καὶ ἐξομοιώνουν τοὺς ἑαυτοὺς τους μετὰ τοὺς θεοὺς (*Λόγος περὶ τῆς μεθόδου*, Γ). Πρόκειται προφανῶς γιὰ τοὺς στωικούς.

Ἡ θέση ὅτι πρέπει καὶ μπορούμε νὰ ἀλλάζουμε τὸν ἑαυτὸ μας καὶ ὄχι τὸν κόσμον δὲν σημαίνει ὅτι τὰ ὅσα συμβαίνουν ἔξω ἀπὸ μᾶς μπορούν νὰ μᾶς ἀφήνουν «ἀδιάφορους» ὅπως ἐδίδασκαν κατ' ἀρχὴν οἱ στωικοί. Σὲ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Πολλὸ (Pollot) τοῦ Ἰανουαρίου 1641 (Pléiade, σ. 1109-1110) ὁ Ντεκάρτ παρατηρεῖ ὅτι δὲν ἀνήκει σ' αὐτοὺς ποὺ κρίνουν ὅτι τὰ δάκρυα καὶ ἡ θλίψη ταιριάζουν μόνο στὶς γυναῖκες καὶ ὅτι γιὰ νὰ δείξει ἓνας ἄντρας τὴν εὐψυχία του πρέπει νὰ πιέζει τὸν ἑαυτό του νὰ δείχνει παντοῦ καὶ πάντα ἓνα γαλήνιο πρόσωπο. Στὸ θέμα αὐτὸ ἐπανέρχεται ἀναλυτικὰ καὶ ἐπιμονα στὴν ἀλληλογραφία του μὲ τὴν πριγκίπισσα Ἑλισάβετ. Πάντως τὴν ταραχὴ ποὺ προκαλοῦν οἱ συγκινήσεις ποὺ ἔμμεσα ὀφείλονται σὲ ἔξωτερικὰ περιστατικὰ μπορούμε νὰ ἐλέγξουμε μὲ τὸν νοῦ καὶ τὴ συνήθεια.

Ἐν τῷ Ντεκάρτ ἀναγνωρίζεται ὅτι ἡ βούλησή μας ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν νοῦ μας, ἐφ' ὅσον δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ θέλουμε κάτι ἂν δὲν γνωρίζουμε ὅτι τὸ θέλουμε (ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Μερσέν [Mersenne] τῆς 28ης Ἰανουαρίου 1641, Pléiade, σ. 1112). Παρ' ὅλα αὐτὰ ἡ ἀποφασιστικότητα στὴν πράξη εἶναι ἐπιβεβλημένη ἀκόμα καὶ ὅταν εἴμαστε ἀναποφάσιστοι στὶς κρίσεις μας. Σὲ περίπτωσι ποὺ οἱ ἀποφάσεις καὶ οἱ πράξεις δὲν ἐπιδέχονται ἀναβολὴ εἴμαστε ἀναγκασμένοι νὰ ἀκολουθήσουμε τὶς πιὸ ἀμφίβολες γνώμες ἐφ' ὅσον δὲν ὑπάρχουν ἄλλες βεβαιότερες (ἐπιστολὴ Μαρτίου 1638, Pléiade, σ. 1001). Ἀπὸ τὶς παρατηρήσεις αὐτὲς συνάγεται ὅτι ἡ μεταβολὴ τοῦ ἑαυτοῦ μας δὲν ἰσχύει οὔτε κὰν γιὰ τὸν τρόπο ποὺ ἀποφασίζουμε σὲ ἐπείγουσες περιπτώσεις, ἂν καὶ ἡ διάστασις αὐτὴ κρίσεως καὶ ἀπόφασις εἶναι προσωρινή, ὅπως διευκρινίζεται στὸ τρίτο μέρος τοῦ *Λόγου περὶ τῆς μεθόδου*.

Ἡ περιοριστικὴ ἀντίληψις ποὺ δέχεται ὁ Ντεκάρτ γιὰ τὴ δυνατότητα μεταβολῆς τοῦ ἑαυτοῦ μας ἀποκλείει κατ' ἀρχὴν τὴν πολιτικὴν πρακτικὴν καὶ τὴν μέσω αὐτῆς ἀλλαγὴν τοῦ κοινωνικοῦ κόσμου. Τονίζει ὅτι δὲν εἶναι λογικὸ ἓνας ἰδιώτης νὰ θέλει νὰ μεταρρυθμίσει τὴν πολιτεία καὶ μάλιστα νὰ θέλει νὰ τὴν ἀνατρέψει ἐκ βάθρων γιὰ νὰ τὴν ξαναχτίσει ἀπὸ τὴν ἀρχή, ὅταν μάλιστα οὔτε ἡ καταγωγὴ του οὔτε ἡ κοινωνικὴ του θέσις τὸν ἔχουν προετοιμάσει γιὰ μία παρόμοια δραστηριότητα. Ὁ ἴδιος δὲν ἀνήκει στοὺς ἀνήσυχους καὶ ταραγμένους χαρακτῆρες ποὺ πάντα ἔχουν στὸ μυαλό τους κάποια

ἀνατροπή. Προφανῶς ὑπαινίσσεται στοχαστὲς ὅπως ὁ Τόμας Μορ (Thomas More), ὁ Ζάν Μποντέν (Jean Bodin), οἱ «μοναρχομάχοι» καὶ ἄλλοι. Ἐπειδὴ ἡ καθημερινὴ ζωὴ ἐπιβάλλει τὴ λήψη ἀποφάσεων ποὺ δὲν ἐπιδέχονται ἀναβολὴ ἕως ὅτου ἀποσαφηνισθεῖ ἡ ἐπιστημονικὴ μέθοδος, ἡ ὁποία θὰ ὀδηγήσει στὴν ἀλήθεια, ὡς πρὸς αὐτὲς ὁ Ντεκάρτ θὰ ἀκολουθήσει τὶς γνῶμες τῶν φρονιμοτέρων στὸν τόπο ὅπου ζεῖ καί, ἀπὸ αὐτὲς, τὶς μετριοπαθέστερες, ἀκόμα καὶ ἂν σὲ ἄλλους τόπους ἐπικρατοῦν σοφότερες γνῶμες. Ἡ ἀναζήτηση τῆς μεθόδου, τὸ νέο ξεκίνημα καὶ ἡ ρήξη μὲ τὸ παρελθὸν ποὺ αὐτὴ προϋποθέτει, συνεπάγεται, προσωρινὰ ἔστω, ἀποχὴ ἀπὸ κάθε ἀνατρεπτικὴ δραστηριότητα καὶ γενικότερα ἀποχὴ ἀπὸ τὴν πολιτικὴ καὶ στὴ θεωρία καὶ στὴν πράξη.

Ὡστόσο ὀρισμένες ἀπὸ τὶς προϋποθέσεις καὶ τὶς ρητὲς ἢ λανθάνουσες παραδοχὲς τῆς μεθόδου ὑπονομεύουν τὴν καρτεσιανὴ ἀρχὴ ὅτι ὁ φιλόσοφος πρέπει νὰ περιοριστεῖ στὸν ἐπαναπροσανατολισμὸ τῶν σκέψεών του. Ὁ Ντεκάρτ, στὸ τρίτο μέρος τοῦ *Λόγου περὶ τῆς μεθόδου*, διευκρινίζει πῶς ὅταν λέει ὅτι πρέπει νὰ ἀκολουθοῦμε τὶς γνῶμες τῶν φρονιμοτέρων ἀναφέρεται σ' αὐτὲς ποὺ τηροῦν στὴν πράξη καὶ ὄχι σ' αὐτὲς στίς ὁποῖες ἰσχυρίζονται ἢ καλόπιστα νομίζουν ὅτι πιστεύουν χωρὶς πραγματικὰ νὰ πιστεύουν σ' αὐτὲς. Οἱ διευκρινίσεις αὐτὲς θεμελιώνονται στὴν πρόταση ὅτι «ἡ λειτουργία τῆς σκέψης μὲ τὴν ὁποία πιστεύουμε σὲ κάτι εἶναι διαφορετικὴ ἀπὸ ἐκείνη μὲ τὴν ὁποία γνωρίζουμε ὅτι πιστεύουμε σ' αὐτό».

Ἡ σαφήνεια καὶ ἡ εὐκρίνεια μιᾶς «γνώμης» ἢ μιᾶς πρότασης φαίνεται λοιπὸν νὰ ἔχει σχέση καὶ μὲ τὴν πράξη, παρ' ὅλο ποὺ προγραμματικὰ τὸ φιλοσοφεῖν ἀναφέρεται μόνον στὸν ἐπαναπροσανατολισμὸ τῶν σκέψεων τοῦ φιλοσόφου, ἡ δὲ σαφήνεια, διακριτότητα καὶ εὐκρίνεια θεμελιώνονται μόνον στὴν ἐνόραση τοῦ σκεπτομένου «ἐγὼ» καὶ τῶν πιὸ ἀπλῶν μαθηματικῶν ἐννοιῶν.

Ἡ συσχέτιση τοῦ φιλοσοφεῖν μὲ πρακτικὰ πρότυπα ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ ὀρισμένες θέσεις τοῦ πρώτου μέρους τοῦ *Λόγου περὶ τῆς μεθόδου*. Στὸ κείμενο αὐτὸ ὁ Ντεκάρτ παρατηρεῖ ὅτι αὐτὸς ὁ ἴδιος ἀλλὰ καὶ ὁ καθένας ποὺ σκέφτεται λογικὰ βρῖσκει μεγαλύτερη ἀλήθεια στοὺς συλλογισμοὺς ποὺ κάνουν οἱ ἄνθρωποι ὅταν διακυβεύονται τὰ συμφέροντά τους παρὰ στοὺς συλλογισμοὺς ἐνός

γραμματισμένου στο σπουδαστήριό του σε σχέση με θεωρησιακές αναζητήσεις χωρίς πρακτικό αντίκρουσμα. Στην πρώτη περίπτωση τὰ λάθη τιμωροῦνται. Στη δεύτερη ἀπλῶς διογκώνεται ἡ ὑπεροψία τῶν στοχαστῶν ἐπειδὴ χρησιμοποιοῦν ἐξεζητημένα λογικοφανῆ τεχνάσματα γιὰ νὰ καταστήσουν πειστικές ἀπόψεις ποὺ εἶναι ξένες πρὸς τὴν ὀρθοφροσύνη, τὴν ὁποία ὅλοι οἱ ἄνθρωποι διαθέτουν.

Τὴν ἔμφαση τοῦ Ντεκάρτ στὴν πρακτικὴ μορφή τῶν γνωμῶν τοῦ καθενὸς δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ἐκλάβουμε ὡς ἔκφραση πραγματιστικῶν ἀντιλήψεων, σύμφωνα μὲ τις ὁποῖες μιὰ γνώμη κρίνεται ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματά της ἢ τὴν «ἐπιτυχία» της. Προφανῶς, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν συμμετρία ἀνάμεσα στὴ συγκρότηση τῆς μεθόδου καὶ τις κατασκευές «τῶν τεχνιτῶν μας», πρόκειται γιὰ τὴν συμμετρία ἀνάμεσα στὴ σκέψη καὶ τὸ πρακτικὸ τῆς ἀποτελέσμα.

Ἡ σχέση συμμετρίας σκέψης καὶ πρακτικοῦ ἀντικρῦσματος δὲν ἰσχύει μόνο γιὰ τὴν σχέση ἀνάμεσα στὸ φιλοσοφεῖν ὡς στοχασμὸ συγκρότησης τῆς ἐπιστημονικῆς μεθόδου καὶ τις κατασκευές τῶν τεχνιτῶν (βλ., π.χ., *Κανόνες γιὰ τὴν κατεύθυνση τοῦ πνεύματος*, Γ'), θὰ ἦταν δυνατόν νὰ ἰσχύσει καὶ γιὰ τὴν πολιτικὴ πρακτικὴ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Ντεκάρτ ἐξέφρασε ἀποστροφή γιὰ τις πολιτικοκοινωνικὲς ἀνατροπές. Ἡ ἀποστροφή αὐτὴ δὲν προκύπτει ἀπὸ τὴν ἔννοια τοῦ φιλοσοφεῖν ποὺ ἀνέπτυξε. Μᾶλλον πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ὡς προσωπικὴ ἐπιλογή τοῦ Ντεκάρτ ποὺ ψυχολογικὰ καὶ γενετικὰ εὐνοεῖ τὴν φιλοσοφικὴ ἀναζήτηση.

Ἡ ἀποψη τοῦ Ντεκάρτ ὅτι ἡ ἀλήθεια τῶν γνωμῶν τοῦ καθενὸς κρίνεται ἀπὸ τὴν ἀντιστοιχία ἀνάμεσα σ' αὐτὲς καὶ τὴν μορφή ποὺ παίρνουν στὴν πράξη συνεπάγεται, ὡς πρὸς τὴν πολιτικὴ θεωρία καὶ πράξη, ἐπιδοκιμασία τῶν θεωριῶν τοῦ Μακιαβέλλι (Machiavelli) ἢ τοῦ Χόμπς (Hobbes) ποὺ χαρακτηρίζονται ἀπὸ ἀντιστοιχία πρὸς τὴν ὑπάρχουσα πολιτικὴ πρακτικὴ. Εἶναι ἄλλωστε χαρακτηριστικὴ ἢ ἐξαιρετικὰ προσεκτικὴ κριτικὴ τοῦ Μακιαβέλλι στὴν ἀλληλογραφία τοῦ Ντεκάρτ μὲ τὴν πριγκίπισσα Ἐλισάβετ³. Λογικὰ ἡ ἀποψη τοῦ Ντεκάρτ στὸν *Λόγο περὶ τῆς μεθόδου* ὅτι ἡ πεποίθηση ἀποσαφηνίζεται ἀπὸ τὴν πρακτικὴ στὴν ὁποία ἐνσωματώνεται συνεπάγεται ἀπόρριψη τῆς παραδοσιακῆς γιὰ τότε πολιτικῆς σκέψης ὅπως τὴν ἐκπροσωποῦσαν οἱ μεγάλοι σχολαστικοὶ θεωρητικοὶ Σουάρεθ (Suarez), Βιτόρια (Vitoria) κ.ἄ. ἰδίως σὲ σχέση μὲ τὰ ἰδεολο-

γικά προβλήματα που δημιούργησε ή ισπανική αποικιοκρατία. Χαρακτηριστικό τῆς σκέψης τους ἦταν ἡ σημασία που ἔδινε στήν ἐκ τῶν ὑστέρων δικαίωση ἢ ἀποδοκιμασία μιᾶς προϋπάρχουσας καὶ τετελεσμένης πολιτικῆς πρακτικῆς.

Στὴν ἀρχὴ τοῦ δευτέρου μέρους τοῦ *Λόγου περὶ τῆς μεθόδου* ὁ Ντεκάρτ ἐπιδοκιμάζει τὴ Σπαρτιατικὴ Πολιτεία λέγοντας ὅτι ἤκμασε καὶ ὑπερτεροῦσε σὲ σύγκριση μὲ αὐτὴν τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν πόλεων γιατί προέκυψε ἀπὸ μία ἐνιαία σύλληψη, ἀνέπτυξε ἐνιαία κατευθυντήρια γραμμὴ καὶ ὑπηρέτησε ἐνιαῖο σκοπὸ. Ἀντίθετα οἱ ἄλλες ἑλληνικὲς πολιτεῖες προέκυψαν συσσωρευτικὰ κάτω ἀπὸ τὴν πίεση περιστασιακῶν ἀναγκῶν. Οἱ παρατηρήσεις αὐτὲς εἰσάγονται κάπως παρεκδρατικὰ γιὰ νὰ δειχθεῖ ὅμως ὅτι ὑπάρχει ἀπόλυτη ἀντιστοιχία ἀνάμεσα σ' αὐτὲς καὶ στὶς ἀπόψεις τοῦ Ντεκάρτ γιὰ τὸ φιλοσοφεῖν ὡς σκέψη που θεμελιώνει τὴν ἐπιστημονικὴ μέθοδο.

Σὲ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Μερσέν τῆς 9ης Ἰανουαρίου 1639 (*Pléiade*, σ. 1047) παρατηρεῖ ὅτι «εἶναι σχεδὸν ἀδύνατον νὰ συλλογίζεται κανεὶς σωστὰ γιὰ πειράματα που ἔγιναν ἀπὸ ἄλλους γιατί ὁ καθένας ἔχει διαφορετικὴ σκοπιὰ γιὰ τὰ πράγματα». Ἡ ἐνόραση καὶ ὁ παραγωγικὸς συλλογισμὸς, που, σύμφωνα μὲ τοὺς *Κανόνες γιὰ τὴν κατεύθυνση τοῦ πνεύματος* (Γ'), εἶναι οἱ πηγὲς τοῦ φιλοσοφεῖν, προϋποθέτουν ἐνότητα σκοποῦ, κατευθυντήριας γραμμῆς καὶ μεθόδου. Γι' αὐτὸ καὶ δὲν ὠφελεῖ νὰ μετροῦμε τοὺς ὑποστηρικτὲς κάθε ἀποψῆς ὅταν ἔχουμε ἓνα δύσκολο πρόβλημα νὰ ἀντιμετωπίσουμε.

Ἡ ἐνότητα σκοποῦ, κατευθυντήριας γραμμῆς καὶ μεθόδου συνεπάγεται τὴν ἐνότητα τῆς ἐπιστήμης που θεμελιώνεται ἀπὸ τὸ φιλοσοφεῖν. Αὐτὴ συνίσταται στὸ γεγονὸς ὅτι οἱ γεωμετρικὲς ἀποδείξεις, ὅταν ἀκολουθοῦν ὀρθὴ συλλογιστικὴ, μποροῦν νὰ ἰσχύσουν γιὰ τὸ σύνολο τοῦ πραγματικοῦ. Ἡ ἀρχὴ αὐτὴ θεμελιώνει καὶ τὶς καρτεσιανὲς προτάσεις γιὰ τὴ «μακρὰ ἀλυσίδα τῶν λόγων» που ἰσχύουν καὶ γιὰ τὴ σκέψη μας καὶ γιὰ τὰ πράγματα. Ἀπὸ αὐτὴν θεμελιώνεται ἓνας ἐνιαῖος ἐπιστημονικὸς λόγος, ἔστω καὶ ἂν ἀναφέρεται σὲ διαφορετικὰ ἀντικείμενα, ὅπως ἀκριβῶς τὸ φῶς τοῦ ἡλίου, που εἶναι τὸ ἴδιο, φωτίζει διαφορετικὰ ὄντα (*Κανόνες γιὰ τὴν κατεύθυνση τοῦ πνεύματος*, Α').

Στὸ τέλος τοῦ *Λόγου περὶ τῆς μεθόδου* ὁ Ντεκάρτ ἀναφέρεται σὲ μία φιλοσοφία χρήσιμη πού, «ὅπως ἡ δράση τῶν τεχνιτῶν μας», καθιστᾷ τὸν ἄνθρωπο οἶονεὶ «κυρίαρχο καὶ κάτοχο τῆς φύσης». Στὸν Πρόλογο τῶν *Ἀρχῶν τῆς φιλοσοφίας* ὁ Ντεκάρτ λέει ὅτι ἡ φιλοσοφία εἶναι ἡ τέλεια γνώση ὅλων τῶν πραγμάτων πού εἶναι χρήσιμα γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὶς τέχνες. Μπορεῖ νὰ παρομοιαστεῖ μὲ ἓνα δέντρο τοῦ ὁποίου οἱ ρίζες ἀντιστοιχοῦν στὴ μεταφυσική, δηλαδή τὶς πρῶτες ἀρχές τῆς γνώσης, ὁ κορμὸς στὴ φυσική καὶ οἱ κλάδοι στὴν ἰατρική, τὴ μηχανική καὶ τὴν ἠθική. Στὸν *Λόγο περὶ τῆς μεθόδου*, ἰδιαίτερα στὸ πέμπτο καὶ στὸ ἕκτο μέρος, παρὰ τὴν καρτεσιανὴ θέση ὅτι οἱ αἰσθήσεις μᾶς παραπλανοῦν καὶ πρέπει νὰ τὶς ἀγνοήσουμε στὴν ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας, ἡ ἀναζήτηση τῆς μεθόδου πού θὰ θεμελιώσῃ καὶ θὰ κατευθύνῃ τὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα, ἰδίως στὴ διοπτρική καὶ τὴ γεωμετρία, συσχετίζεται μὲ ἐμπειρίες καὶ πειράματα γιὰ τὰ ὁποῖα χρειάζεται ἡ συνεργασία τῶν τεχνιτῶν, κατὰ προτίμηση αὐτῶν πού πληρώνονται γιὰ τὴ δουλειά τους, ἐπειδὴ οἱ ἐθελοντὲς ὑπόσχονται πολλὰ καὶ πράττουν λίγα.

Ἀπὸ τὶς παρατηρήσεις αὐτὲς προκύπτει ὅτι τὸ φιλοσοφεῖν δὲν περιορίζεται σὲ ἓνα νέο ξεκίνημα πού προϋποθέτει ἀλλαγὴ τῶν σκέψεών μας καὶ προσωρινὴ ρήξη μὲ τὴν παράδοση καὶ τὴν πραγματικότητα γιὰ νὰ θεμελιωθεῖ μιὰ «μέθοδος», δηλαδή ἓνα σύστημα «κανόνων βέβαιων καὶ ἀπλῶν πού, ἂν τοὺς τηρήσουμε πιστά, δὲν θὰ θεωρήσουμε ποτὲ ὡς ἀληθινὸ ὅ,τι εἶναι ψευδὲς καὶ λαθεμένο καὶ θὰ φθάσουμε, χωρὶς νὰ καταπονήσουμε τὸ πνεῦμα μας καὶ αὐξάνοντας βαθμιαῖα τὶς γνώσεις μας, στὴν ἀληθινὴ γνώση ὅλων ἐκείνων πού δὲν ξεπερνοῦν τὶς δυνάμεις μας» (*Κανόνες γιὰ τὴν κατεύθυνση τοῦ πνεύματος*, Δ').

Τὸ νέο ξεκίνημα μὲ τὸ ὁποῖο ἀρχίζει τὸ φιλοσοφεῖν θεμελιώνει μιὰ ἐπιστημονικὴ κοσμοαντίληψη σαφῶς ἀντίθετη πρὸς ἐκείνη τῶν σχολαστικῶν πού θεωροῦσαν τὸν κόσμον ἀνθρωπομορφικά, ὡς ἱεραρχία ποιοτικῶν προσδιορισμένων οὐσιῶν μὲ κορυφαία τὸν θεό, κατωτάτη τὴν ὕλη καὶ κεντρικὴ τὸν ἄνθρωπο. Ἡ ἀνατροπὴ τῆς ἀνθρωπομορφικῆς ἀντίληψης, ἡ συγκρότηση τῆς ἐπιστημονικῆς κοσμοαντίληψης καὶ ἡ ἀντιστοιχία τῆς φιλοσοφικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς ἔρευνας πρὸς τὶς τεχνικὲς κατασκευές πού προϋποθέτουν ὅτι οἱ κατασκευαστὲς τους κατασκευάζουν οἱ ἴδιοι τὰ ἐργαλεῖα πού χρη-

σιμοποιούν, συνεπάγονται, δυνάμει ἔστω, καὶ τῇ δράσει γιὰ ἀλλαγὴ τῆς φύσης. Ἡ ἐρμηνεία αὐτὴ ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τῆ συμφωνία τοῦ Ντεκάρτ μὲ τὴν ἀρχὴ τοῦ Γαλιλαίου (Galileo) σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία τίποτε δὲν εἶναι σταθερὸ καὶ σταματημένο στὴ φύση ἀλλὰ μόνο στὴ σκέψη μας. Ὁ Ντεκάρτ ἀναγνωρίζει ὅτι ἂν ἀνατραπεῖ ἡ θεωρία τοῦ Γαλιλαίου ἀνατρέπεται καὶ ἡ δική του ἀντίληψη γιὰ τὸ φιλοσοφεῖν ὡς θεμελίωση τῆς ἐπιστημονικῆς μεθόδου καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς κοσμοαντίληψης στὴν ὁποία ἡ μέθοδος ἀποσκοπεῖ. Ἡ ἀνατροπὴ τῆς φυσικῆς τάξης πραγμάτων μὲ τὸν νοῦ προδιαγράφει καὶ τὴν ἀνατροπὴ τῆς μὲ τὰ χέρια καὶ ἀργότερα τὶς μηχανές.

Ἡ ἠθικὴ καὶ γενικότερα ἡ θεωρία τῆς πράξης ἀνήκει στὴ φυσικὴ καὶ συγγενεῦει μὲ τὴν ἰατρικὴ καὶ τὴ μηχανικὴ. Ἡ ἔνταξη τῆς ἠθικῆς στὴ φυσικὴ ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὴ μηχανιστικὴ ἐξήγηση τῶν παθῶν ἀπὸ τὴν πίεση ποὺ ἀσκοῦν τὰ ζωικὰ πνεύματα στὸ κωνάριο σύμφωνα μὲ τὰ *Πάθη τῆς ψυχῆς*. Στὸ ἔργο αὐτὸ (ἄρθρο 2, μτφ. Πρελορέντζου)⁴ γράφεται: «Δὲν μπορούμε νὰ παρατηρήσουμε τίποτε ἄλλο ποὺ νὰ ἐπιδρᾷ ἀμεσότερα στὴν ψυχὴ μας ἀπὸ τὸ σῶμα μὲ τὸ ὁποῖο εἶναι συνδεδεμένη καὶ κατὰ συνέπεια πρέπει νὰ σκεφτοῦμε πὼς ὅ,τι εἶναι πάθος στὴν ψυχὴ εἶναι ἐνέργεια στὸ σῶμα». Ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ, ποὺ ἀνέπτυξαν καὶ ἐπεξέτειναν οἱ ὑλιστὲς τοῦ δέκατου ὀγδοοῦ αἰῶνα, ἰδιαίτερα ὁ Χόλμπαχ (Holbach) καὶ ὁ Λαμεττριὸς (Lamettrie), προκλύπτει ὅτι ἡ μεταβολὴ τοῦ σώματος συνεπάγεται καὶ τὴ μεταβολὴ τῶν σκέψεών μας. Μεταβάλλοντας λοιπὸν τὴ σωματικὴ μας κατάσταση σύμφωνα μὲ τοὺς κανόνες τῆς μηχανικῆς καὶ τῆς ἰατρικῆς μπορούμε νὰ μεταβάλουμε καὶ τὶς σκέψεις μας. Ὁ ἀναστοχασμὸς, γιὰ τὸν ὁποῖο γίνεται ἰδιαίτερη μνεῖα στοὺς *Μεταφυσικοὺς Στοχασμοὺς*, δὲν ἀρκεῖ πιά γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτό. Ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο μπορούμε νὰ μεταβάλλουμε τὴ σωματικὴ μας κατάσταση ἀναλύεται διεξοδικὰ στὴν ἀλληλογραφία μὲ τὴν πριγκίπισσα Ἐλισάβετ. Δεδομένου ὅτι ἀπὸ σωματικὴ ἀποψη εἴμαστε μέρος τῆς φύσης, ἡ μεταβολὴ στὴ σωματικὴ μας κατάσταση σημαίνει, μερικὰ ἔστω, καὶ μεταβολὴ τῆς φύσης.

Στὸν δεύτερο κανόνα τῆς μεθόδου (*Λόγος περὶ τῆς μεθόδου*, Β') λέγεται ὅτι «πρέπει νὰ διαιροῦμε τὶς δυσκολίες σὲ ὅσα κομμάτια (ἢ θραύσματα, parcelles) εἶναι δυνατόν γιὰ νὰ τὶς λύσουμε καλύτερα». Ἡ χρῆση τῆς λέξης «κομμάτια» ἢ «θραύσματα» ὑποδηλοῖ

πιθανῶς ὅτι ὁ Ντεκάρτ, παρὰ τὶς γνωστὲς πολεμικὲς τοῦ μὲ τὸν Χόμπς, ἀκολουθεῖ στὸν κανόνα αὐτὸ ἓνα μηχανιστικὸ πρότυπο ἀνά-
λυσης ἀνάλογο μὲ αὐτὸ ποὺ ἀναφέρει ὁ Χόμπς στὴν ἀρχὴ τοῦ
Λεβιάθαν. Σύμφωνα μὲ τὸν Χόμπς ἡ ἀνάλυση εἶναι ἀνάλογη πρὸς
τὴν ἀποσυναρμολόγηση μιᾶς μηχανῆς καὶ ἡ σύνθεση εἶναι ἀνάλο-
γη πρὸς τὴ συναρμολόγησή της. "Αν ἡ ἐρμηνεία αὐτὴ εἶναι σωστή,
τὸ φιλοσοφεῖν δὲν μπορεῖ νὰ περιορισθεῖ σὲ μορφὲς ἀναστοχασμοῦ
καὶ ἐπαναπροσανατολισμοῦ τῶν σκέψεών μας.

"Ὅ,τι ὀνομάσθηκε «καρτεσιανὸ πνεῦμα», δηλαδὴ ἡ θέση ὅτι τὸ
κριτήριον τῆς ἀλήθειας ὀρίζεται ὀρθολογικά, ὅ,τι ἀνάγεται στὴ νοη-
τικὴ σαφήνεια, εὐκρίνεια καὶ διακριτότητα καὶ μπορεῖ νὰ ἰσχύσει
καὶ γιὰ τὴν ἠθικὴ καὶ τὴν πολιτικὴ, θεωρήθηκε ὡς ἰδεολογικὴ
κατασκευὴ. Πράγματι λειτούργησε κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο ὅταν, λ.χ.,
γινόταν ἀντιπαράθεση ἀπὸ τὸν στοχαστὴ Ζυλιέν Μπεντὰ (Julien
Benda) ἀνάμεσα στὸν καρτεσιανισμό καὶ τὴν καθαρότητα τῆς γαλ-
λικῆς σκέψης ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ καὶ τὴ σύγχυση καὶ τὴ θολούρα τῆς
γερμανικῆς σκέψης ἀπὸ τὴν ἄλλη. Ὁ Μπεντὰ οἰκτίρει τὸ γεγονὸς
ὅτι ἡ γαλλικὴ σκέψη ἔπαψε νὰ εἶναι καρτεσιανὴ καὶ ἐκφυλίσθηκε
σὲ «βυζαντινὴ» (στὸ *La France byzantine*).

"Ὅ,τι ὁμῶς ὀνομάζεται «καρτεσιανὸ πνεῦμα» προκύπτει σαφῶς
ἀπὸ τὰ κείμενα τοῦ Ντεκάρτ. Στὴν ἀρχὴ τοῦ *Λόγου περὶ τῆς μεθό-
δου* ὁ Ντεκάρτ λέει ὅτι ἡ ὀρθοφροσύνη (*bon sens*) «εἶναι τὸ καλύτε-
ρα μοιρασμένο πρᾶγμα στὸν κόσμον». Ταυτίζει τὴν ὀρθοφροσύνη μὲ
τὸ λογικὸ καὶ τὴν ὀρίζει ὡς ἰκανότητα νὰ διακριθεῖ ἡ ἀλήθεια ἀπὸ
τὴν πλάνη. Παρατηρεῖ ὅτι ὅλοι οἱ ἄνθρωποι τὴν κατέχουν καὶ τὸ
μόνο εἰρωνικὸ στοιχεῖο στὴ διακήρυξη αὐτὴ εἶναι ἡ ἀναφορὰ τοῦ
στὴν πεποίθηση ὅλων τῶν ἀνθρώπων ὅτι τὴν κατέχουν. Ἡ ποικιλία
τῶν γνωμῶν τῶν ἀνθρώπων ὀφείλεται στὸ ὅτι δὲν προσέχουν στὰ
ἴδια πρᾶγματα καὶ δὲν ἀκολουθοῦν τὴν ἴδια πορεία στὴ σκέψη τους.

Ἡ διακήρυξη τοῦ Ντεκάρτ γιὰ τὴν ὀρθοφροσύνη ὡς ἰδιότητα
ὅλων τῶν ἀνθρώπων θεμελιώνεται ἀπὸ ὀρισμένες παρατηρήσεις γιὰ
τὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου ποὺ διατυπώνονται στὸ πέμπτο μέρος τοῦ
Λόγου περὶ τῆς μεθόδου. Στὸ κείμενο αὐτὸ ὁ ἄνθρωπος ὡς ἔλλογο
ὄν ἀντιδιαστέλλεται πρὸς τὰ ζῶα ποὺ ἀντιδρῶν ἀποσπασματικὰ σὲ
μεμονωμένα καὶ ὁμοιογενῆ ἐρεθίσματα καὶ γι' αὐτὸ ἐξομοιώνονται
μὲ μηχανές. Σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ ἐνστικτα καὶ τὰ ἀντανεκλαστικὰ τῶν

ζώων, τὸ λογικὸ, ὅπως ὀρισμένοι τεχνίτες, κατασκευάζει τὸ ἴδιο τὰ ἐργαλεῖα πὺν χρησιμοποιεῖ, προγραμματίζει τὸ ἴδιο τὴ δράση του καὶ γι' αὐτὸ μπορεῖ νὰ ἰσχύσει γιὰ μεγάλη ποικιλία περιστάσεων.

Σὲ ἀντίθεση μὲ τὶς κίσσεις καὶ τοὺς παπαγάλους πὺν μποροῦν νὰ προφέρουν ἤχους ἢ λέξεις ἀλλὰ δὲν ἔχουν λόγο, δὲν ὑπάρχουν τόσο ἀποχαυνωμένοι, ἠλίθιοι ἢ παράφρονες οἱ οποῖοι νὰ μὴν εἶναι σὲ θέση νὰ βάζουν κάποια τάξη στὰ λόγια τους καὶ νὰ συνθέσουν ἓνα λόγο πὺν νὰ ἐκφράζει τὴ σκέψη τους, χωρὶς αὐτὴ νὰ καθορίζεται ἀπὸ τὰ λόγια πὺν χρησιμοποιοῦν. Ἐνας Γερμανὸς καὶ ἓνας Γάλλος μποροῦν νὰ ἐκφράσουν τὶς ἴδιες σκέψεις μὲ διαφορετικὰ λόγια.

Γι' αὐτὸ εἶναι δυνατόν νὰ λεχθεῖ ὅτι τὸ ἀνθρώπινο λογικὸ ἔχει κάτι τὸ θεϊκὸ καὶ μπορεῖ νὰ παραγάγει χρήσιμους καρπούς, δηλαδὴ σκέψεις, ἀκόμα καὶ ὅταν εἶναι παραμελημένο ἢ παρεμποδίζεται ἀπὸ σπουδὲς καὶ διαβάσματα πὺν τὸ ἀποπροσανατολίζουν (*Κανόνες γιὰ τὴν κατεύθυνση τοῦ πνεύματος*, Δ'). Γι' αὐτὸ καὶ τὸ φιλοσοφεῖν ὡς ἀναστοχασμὸς πάνω στὸν ἑαυτὸ μας πὺν θεμελιώνει μεθοδολογικὰ τὴν ἐπιστημονικὴ φιλοσοφία, ὅπως ὀρίζεται στὶς *Ἀρχὲς τῆς φιλοσοφίας*, ἀνταποκρίνεται πολὺ περισσότερο πρὸς τὶς ἀπαιτήσεις τῆς κοινῆς ὀρθοφροσύνης ἀπὸ τὶς λεξιθηρικὲς ταυτολογίες τῶν σχολαστικῶν ἢ ὀρισμένες στεῖρες φιλοσοφικὲς διαμάχες, τὶς ὀποῖες ὁ Ντεκάρτ ἀποφάσισε νὰ ἀγνοήσει.

Ὁ καρτεσιανὸς ὀρθολογισμὸς δὲν ταυτίζεται οὔτε ἀνάγεται στὴ θεωρία τοῦ Ντεκάρτ γιὰ τὶς ἔμφυτες ἔννοιες καὶ τὴν ἐπίδρασή τους στὴ διαδικασία τῆς γνώσης, ὅπως ὑποστήριξαν ὀρισμένοι μελετητὲς, ἀν καὶ τὴν περιλαμβάνει. Ἐφ' ὅσον ἡ ὀρθοφροσύνη ἐπιτρέπει τὴ διάκριση ἀλήθειας καὶ πλάνης καὶ εἶναι προϋπόθεση γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς νοητικῆς πορείας πὺν θεμελιώνει αὐτὴ τὴ διάκριση, ὁ καρτεσιανὸς ὀρθολογισμὸς δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὡς «ἐργαλειακός». Τὸ ὅτι ἡ ὀρθοφροσύνη, ἐφ' ὅσον καταστεῖ ἐνεργός, καθιστᾷ δυνατὴ τὴν κυριαρχία τοῦ ἀνθρώπου πάνω στὴ φύση, εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς πολλὲς μορφὲς τῆς. Καὶ αὐτὴ ἡ μορφή τῆς ὀρθοφροσύνης δείχνει ὅτι τὸ φιλοσοφεῖν δὲν περιορίζεται στὴ γνώση τοῦ ἑαυτοῦ μας καὶ στὴν κυριαρχία στὶς σκέψεις μας.

Ἀπὸ τὸν τέταρτο Μεταφυσικὸ Στοχασμὸ φαίνεται νὰ προκύπτει περιορισμὸς τῶν δυνατοτήτων τῆς ὀρθοφροσύνης, κατὰ τὸ

μέτρο πού αὐτή συνδέεται μέ τή νόηση. Σύμφωνα μέ τὸ κείμενο αὐτὸ ἡ νόηση εἶναι πεπερασμένη ἐνῶ ἡ βούληση εἶναι ἀπεριόριστη. Ἡ πλάνη ὀφείλεται σὲ ἀναντιστοιχία τῶν καταφάσεων καὶ ἀρνήσεων τῆς βούλησης καὶ τῶν «σκέψεων» τῆς πεπερασμένης νόησης. Ἡ πλάνη πηγάζει ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἐπεκτείνουμε τὴ βούλησή μας σὲ ζητήματα πού δὲν κατανοοῦμε καὶ ἀποφαινόμαστε γι' αὐτά, πράγμα πού εἶναι δυνατὸν ἐφ' ὅσον ἡ βούλησή μας εἶναι ἐλεύθερη. Ἀπὸ τὴν ἔμφαση τοῦ Ντεκάρτ στὸν ἀπεριόριστο χαρακτήρα τῆς βούλησης θὰ μπορούσε νὰ προκύψει τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ πρακτικὲς ἀποφάσεις πού προϋποθέτουν τὴ βούληση μπορούν νὰ εἶναι ἀνεξάρτητες ἀπὸ τὶς σκέψεις τῆς νόησης. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, μέ τὴν ἀνάλυση αὐτὴ ἐνισχύονται ἡ ὀρθοφροσύνη καὶ ἡ νόηση, ἐφ' ὅσον γιὰ τὴν πλάνη εὐθύνεται ἡ βούληση καὶ ὄχι ἡ νόηση καὶ τὸ λογικό. Ἐξ ἄλλου ἡ τελειότερη μορφή ἐλευθερίας τῆς βούλησης πραγματοποιεῖται ὅταν οἱ καταφάσεις καὶ οἱ ἀρνήσεις της κατευθύνονται ἀπὸ τὴ φωτισμένη νόηση. Κατὰ τὸ μέτρο πού συμβαίνει αὐτό, ἡ καρτεσιανὸς ὀρθολογισμὸς τείνει νὰ ἰσχύσει καὶ γιὰ τὶς πρακτικὲς ἀποφάσεις.

Ἀπὸ τὰ ἄρθρα 153-154 τῶν *Παθῶν τῆς ψυχῆς* προκύπτει ὅτι ἡ ἐλευθερία τῆς βούλησης θεμελιώνει τὴ «γενναιοφροσύνη», δηλαδή τὸ αἶσθημα ὅτι ἔχουμε τὸ δικαίωμα νὰ ἐκτιμοῦμε τὸν ἑαυτό μας ἐπειδὴ ἡ βούλησή μας εἶναι ἐλεύθερη καὶ μπορούμε νὰ χρησιμοποιήσουμε σωστά, δηλαδή σύμφωνα μέ τὶς κατευθύνσεις τῆς φωτισμένης νόησης, τὴν ἐλευθερία αὐτή. Ὅποιος εἶναι γενναιοφρῶν ἀναγνωρίζει καὶ στοὺς ἄλλους τὴν ἰδιότητα αὐτὴ καὶ τὴ δυνατότητα νὰ ἔχουν ἐλεύθερη βούληση καὶ νὰ τὴν χρησιμοποιοῦν σύμφωνα μέ τὶς κατευθύνσεις τῆς φωτισμένης νόησης. Ὁ γενναιοφρῶν, συνεπῶς, δὲν ἐπιτρέπει στὸν ἑαυτό του νὰ περιφρονεῖ κανέναν. Ἡ γενναιοφροσύνη συμπληρώνει τὴν ὀρθοφροσύνη. Καὶ οἱ δύο ἐπιβεβαιώνουν τὴν ἰσότητα τῶν ἀνθρώπων παρὰ τὶς διαφορὰς τους. Ἀπὸ αὐτὲς προκύπτει ὅτι ἡ φιλοσοφία ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν πράξη. Δὲν περιορίζεται στὸ ἔργο τῆς ἀλλαγῆς τοῦ ἑαυτοῦ μας, ἄσχετα ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Ντεκάρτ δὲν θέλει νὰ παραδεχθεῖ αὐτὴ τὴ συνέπεια.

Βέβαια ὁ Ντεκάρτ διατυπώνει στὸν τέταρτο Μεταφυσικὸ Στοχασμὸ τὴ θέση ὅτι ἡ ἰκανότητα τοῦ ἀνθρώπου νὰ διακρίνει τὴν ἀλήθεια ἀπὸ τὸ ψεῦδος δὲν εἶναι ἀπεριόριστη καὶ «ὅτι ἡ ἀνθρώπι-

νη φύση εἶναι ἔξαιρετικά ἀδύνατη καὶ πεπερασμένη», ἐνῶ ἡ θεϊκὴ φύση εἶναι ἄπειρη καὶ ὑπὲρ λόγου. Ἡ θέση αὐτὴ καθὼς καὶ ἡ καρτεσιανὴ διδασκαλία τῆς συνεχοῦς δημιουργίας τοῦ κόσμου ἀπὸ τὸν θεὸ δείχνουν, σύμφωνα μὲ τὸν Σάρτρ (Sartre) στὸ δοκίμιο *Καρτεσιανὴ ἐλευθερία*⁵, ὅτι στὸ σύστημα τοῦ Ντεκάρτ ὁ ἄνθρωπος προβάλλει στὸν θεὸ τὴν ἐλευθερία, τὴ δημιουργικότητα, τὴν εὐκρίνεια καὶ τὴ σαφήνεια τοῦ στοχασμοῦ ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ πραγματοποιήσῃ ὁ ἴδιος.

Πιθανῶς, ὅμως, ἡ καρτεσιανὴ θέση γιὰ τὸν πεπερασμένο χαρακτήρα τῆς ἀνθρώπινης φύσης νὰ ἀποτελεῖ κατάλοιπο σχολαστικῆς ἐπίδρασης. Ὁρισμένοι ἐπικριτὲς του παρατήρησαν ὅτι τὸ σύστημά του λογικὰ προϋποθέτει τὸν ἀπόλυτο χαρακτήρα τοῦ σκεπτομένου ἐγὼ καὶ ὅτι ἡ ἔννοια τῆς τελειότητας ποὺ περιλαμβάνεται σ' αὐτὸ δὲν εἶναι ἀπαραίτητο νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸν θεὸ ὅπως δεχόταν ὁ ἴδιος (*Δεύτερες ἀπαντήσεις*). Ἴσως νὰ ἔχουν δίκαιο καὶ νὰ πρέπει ἡ λογικὴ τοῦ καρτεσιανοῦ συστήματος νὰ κατανοηθεῖ διαφορετικὰ ἀπὸ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο τὴν κατανοοῦσε ὁ ἴδιος ὁ Καρτέσιος.

Ἀκόμα ὅμως καὶ ἂν γίνει δεκτὸ ὅτι ἡ ὀρθοφροσύνη καὶ ἡ γενναιοφροσύνη ἀποτελοῦν θεϊκὴ δωρεά, ἀναμφίβολα ἀποτελοῦν τὴ μόνη δυνατὴ θεμελίωση τῆς δημοκρατικῆς ιδεολογίας.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. [C.B. MacPherson, *The Political Theory of Possessive Individualism. Hobbes to Locke*, Oxford UP, Ὁξφόρδη 1962, μτφ. Ἀτομικισμὸς καὶ ἰδιοκτησία. Ἡ πολιτικὴ θεωρία τοῦ πρώιμου φιλελευθερισμοῦ, Γνώση, Ἀθήνα 1986.]

2. [Descartes, *Œuvres et Lettres*, Gallimard, Παρίσι 1953.]

3. [Βλ. τὸ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ, σ. 215 κ.έ.]

4. [*Les passions de l'âme*, μτφ. *Τὰ πάθη τῆς ψυχῆς*, Κριτική, Ἀθήνα 1996.]

5. [J.-P. Sartre, «La liberté cartésienne», *Situations I*, Gallimard, Παρίσι 1947.]